

Κοινωνική και περιβαλλοντική μεταρρύθμιση στην Ευρώπη και την Ελλάδα του 20ου Αιώνα

(Ο πρότυπος οικισμός της Ηράκλειας Σερρών)

ΒΙΒΛΙΟΠΑΡΟΥΣΙΑΣΗ

Της **Κικής Καυκούλα**

Έκδοση UNIVERSITY STUDIO PRESS

Β' ΜΕΡΟΣ

Αναζητώντας της ελληνικές κηπουπόλεις

Στο πρώτο μέρος αυτής της βιβλιοπαρουσίασης, αναφερθήκαμε στις κηπουπόλεις ως δημιουργήματα σημαντικών μεταρρυθμιστικών κινήσεων ευρείας εμβέλειας, που ως ιδεολογική αφετηρία είχαν την εγκαθίδρυση εστιών (ανθρώπινων κοινοτήτων) κοινωνικής δικαιοσύνης, μέσω της λειτουργίας των οποίων θα διασφαλιζόνταν για τα μέλη τους ένα περιβάλλον αξιοπρέπειας και αλληλεγγύης.

Οι πρωτοποριακές αυτές παρεμβάσεις (που αφορούσαν σχεδόν εξ' ολοκλήρου τις ανεπτυγμένες χώρες της Δυτικής Ευρώπης) δεν άφησαν ανεπηρέαστη τη χώρα μας.

Αναζητώντας λοιπόν τις ελληνικές κηπουπόλεις σ' αυτό το δεύτερο μέρος της εκτενούς αναφοράς μας στο βιβλίο της κας Καυκούλα (αναφοράς που στηρίζεται ουσιαστικά στα γραφόμενα της συγγραφέα) θα σταθούμε στην πλέον αξιόλογη και πρωτοποριακή για την Ελλάδα πολεοδομική παρέμβαση, αυτή που αφορά στην οικοδόμηση της Ηράκλειας (Τζουμαγιάς) και αυτό γιατί είναι η μοναδική περίπτωση στην οποία διακρίνει κανείς τα χαρακτηριστικά που συναντά και στη δημιουργία των δυτικοευρωπαϊκών κηπουπόλεων, δηλαδή: ιδεολογικός προσανατολισμός και προγραμματικός σχεδιασμός.

Πρόκειται για ένα μεμονωμένο, αλλά ολοκληρωμένο – ιδεολογικό, μεθοδολογικό, οργανωτικό – μοντέλο, το οποίο δεν τέθηκε σε εφαρμογή, παρά κατ' εξαίρεσιν.

Η Ηράκλεια, όπως και μεγάλος αριθμός χωριών της Ανατολικής Μακεδονίας καταστράφηκαν ολοσχερώς κατά τη διάρκεια των Βαλκανικών πολέμων και του Πρώτου Παγκοσμίου Πολέμου.

Το πρόγραμμα ανοικοδόμησης των περιοχών που είχαν πληγεί, εκπονήθηκε το 1919 επί κυβερνήσεως Βενιζέλου, διήρκεσε μέχρι το τέλος του 1921, ατονεί στη συνέχεια (και λόγω της πτώσης της κυβέρνησης) και αναβιώνει κατά την τελευταία θητεία της (1928-32).

Ο σχεδιασμός οικοδόμησης συνιστά μια εντελώς ιδιαίτερη περίπτωση στην ιστορία της ελληνικής πολεοδομίας, καθώς το συνολικό σχέδιο δεν ακολουθεί τάσεις, υποδείξεις ή διατυπωμένα αιτήματα, αλλά επιβάλλεται άνωθεν με διαδικασίες που συνιστούν τομή στη μέχρι τότε πρακτική του δημόσιου τομέα.

Πρωταγωνιστικό ρόλο στην ομαλή διεκπεραίωση των πρωτοποριακών αυτών οικοδομικών σχεδιασμών ήταν ο Αλέξανδρος Παπαναστασίου με την ιδιότητα του Υπουργού Συγκοινωνίας. Ο Παπαναστασίου υπήρξε, κατά κοινή ομολογία ένας από τους σημαντικότερους προοδευτικούς πολιτικούς του μεσοπολέμου. Οπαδός του κρατικού σοσιαλισμού και με άρτια επιστημονική κατάρτιση, βρέθηκε το 1918 ενώπιον μιας σειράς καταστάσεων που έπρεπε πάραυτα να αντιμετωπιστούν.

Με απόλυτη ελευθερία κινήσεων και πολιτική κάλυψη στο διοικητικό τομέα, συνεργάζεται με τους ξένους μηχανικούς που βρίσκονταν ήδη επί τόπου (λόγω του πολέμου). Ιδρύεται η Υπηρεσία ανοικοδομήσεων Ανατολικής Μακεδονίας και ο ίδιος ενεργεί ως διοικητικός προϊστάμενός της σε όλη τη διάρκεια των εργασιών.

Τα σχέδια που εκπονούνται χαρακτηρίζονται ως μεγάλες χειρονομίες για μικρούς οικισμούς. Το σχέδιο τους Τζουμαγιάς των Εμπράρ – Ντε Γιον (δύο «οραματιστές» αρχιτέκτονες – πολεοδόμοι) είναι το πιο επεξεργασμένο από όλα. Το οδικό δίκτυο, ορθολογικά διαρθρωμένο, παίρνει υπ' όψιν του για τα πλάτη των οδών τις απαιτήσεις της κυκλοφορίας, ή απλώς της αστικής ζωής. Σε ειδικά οικοδομικά τετράγωνα εξυπηρετούνται οι κύριες αστικές λειτουργίες, όπως η αγορά, οι υπαίθριες αγορές, διοικητικές και άλλες υπηρεσίες (μεταξύ αυτών και τέσσερα ξενοδοχεία). Το σύνολο συνδέεται σταυροειδώς με άνετες λεωφόρους, με το αθλητικό κέντρο, το εκπαιδευτικό κέντρο και την εκκλησία, ενώ στις παρυφές της πόλης, στην απόληξη άλλων αξόνων, βρίσκονται ευαγή ιδρύματα και ο σιδηροδρομικός σταθμός.

Είναι χαρακτηριστικό πως πριν γίνει ο προγραμματικός σχεδιασμός είχε καταγραφεί μετά από λεπτομερή έρευνα μεταξύ των κατοίκων το είδος και ο αριθμός των καταστημάτων που χρειάζονται, έτσι ώστε να προβλεφθούν ανάλογα σε αριθμό και μέγεθος οικόπεδα στην αγορά. Εντύπωση προκαλεί η καταγραφή των αναγκών (έναν μόλις χρόνο μετά τη λήξη του πολέμου) για βιβλιοθήκη – θέατρο, αλλά και για κοιμωτήρια, καπελάδικα και καφέ – εστιατόρια, καθώς και για 12 (!) ταβέρνες, με την υπογράμμιση ότι είναι «απολύτως απαραίτητα». Τα παραπάνω στοιχεία καταδεικνύουν την αυτοπεποίθηση των κατοίκων αλλά και την εμπιστοσύνη που έδειχναν στην έκβαση του οικιστικού προγράμματος.

Η ήττα, όμως, των φιλελευθέρων θα αναβάλλει την υλοποίηση του οικιστικού σχεδίου. Η οριστική οικοδόμηση της Ηράκλειας θα γίνει το 1930. Με πρωτοβουλίες και πάλι του κόμματος των Φιλελευθέρων, που το 1928 επανήλθε στην εξουσία, θα δοθεί η οριστική έγκριση για την υλοποίηση του αρχικού πολεοδομικού σχεδιασμού.

Η νέα πόλη της Ηράκλειας διαθέτει από την πρώτη στιγμή μια ιδιαίτερη πολεοδομική και αρχιτεκτονική μορφολογία. Χαριτωμένα οικήματα πλαισιώνουν σε σειρές τους δρόμους και τη μεγάλη κεντρική πλατεία, οριοθετούν το δημόσιο χώρο με τις κομψές περιφράξεις τους και δημιουργούν μια εικόνα αστική και ολοκληρωμένη.

Τα οικήματα είναι δύο τύποι κεραμοσκεπών κατοικιών, δύο και τριών δωματίων, που δεν μοιάζουν με κανένα από τα αγροτικά ή προσφυγικά σπίτια στο νομό Σερρών ή άλλου στην Ελλάδα. Με το αέτωμα που δεν «κλείνει» στην οριζόντια πλευρά του και τα ελαφρώς καμπυλωμένα υπέρθυρα, θυμίζουν σχέδια οικονομικών κατοικιών στη Γαλλία. Ακολουθούν δηλαδή, τα στερεότυπα των δυτικοευρωπαϊκών προαστίων υπό τύπον κηπούπολης, σε απλούστερη μορφή.

Βέβαια, στην πράξη στα χρόνια που ακολούθησαν πολλοί από τους αρχικούς σχεδιασμούς όχι μόνον δεν υπηρετήθηκαν, αλλά και ενεπλάκησαν στα γρανάζια των κομματικών παραγοντισμών καθώς στα άνομα ιδιοτελή ατομικά συμφέροντα, με αποτέλεσμα να γίνει σωρεία αυθαιρεσιών. Έτσι η κοινότητα στα προσεχή χρόνια προσγειώθηκε βαθμιαία από το όραμα της συλλογικής προσπάθειας για το κοινό καλό στη μικρόψυχη ελληνική πραγματικότητα του πάσης θυσία ιδιωτικού οφέλους (αυτού που ισοπέδωσε τους αστικούς χώρους σ' όλη την επικράτεια).

Όμως η ιστορία της οικοδόμησης της Ηράκλειας είναι κάτι παραπάνω από ενδιαφέρουσα διότι «ακτινογραφεί» την πολιτική και το ήθος τόσο των κυβερνήσεων όσο και της δυνατότητας που έχει μια κοινωνία να ενστερνιστεί μια νέα φιλοσοφία για το περιεχόμενο και τους στόχους της πολεοδομικής πράξης.

Μπορεί το όραμα των «φωτισμένων» (πλην ξεχασμένων) εμπνευστών του πρωτοποριακού αυτού εγχειρήματος

(Παπαναστασίου, Εμπράρ και Γιον) να υπέστη τραυματική προσαρμογή στα μετα – βενιζελικά ελληνικά δεδομένα, όμως δεν παύει να αποτελεί μέχρι και σήμερα μια γενναιόδωρη παροχή στους κατοίκους της Ηράκλειας, στους οποίους και εξασφάλισε οργανωμένες και καλαίσθητες κατοικίες, μεριμνώντας παράλληλα για την επαγγελματική τους εγκατάσταση και εξασφαλίζοντας δικαιώματα συμμετοχής στο συλλογικό τους όργανο : την κοινότητα.

Δεν παύει τέλος να αποτελεί μια φωτεινή σελίδα στην φτωχή ιστορία της πολεοδομίας στη χώρα μας, στην οποία μπορεί να καταφύγει κανείς (ιδίως σήμερα που οι αστικές μορφές δόμησης έχουν οδηγήσει σε βαθιά αδιέξοδα) για να υποστηρίξει την αδήριτη (πλέον) αναγκαιότητα των ριζικών τομών, στα αστικά οικιστικά σύνολα, ώστε να αναδειχθεί αφενός ο δημόσιος, κοινωφελής χώρος και αφετέρου για να νοιώσει ο πολίτης εκ νέου την αίσθηση της αλληλεγγύης και της συλλογικής ευθύνης.

Υ.Γ. Η βιβλιοπαρουσίαση του παραπάνω βιβλίου (η οποία παρατέθηκε σε δύο μέρη) βασίστηκε σχεδόν εξ' ολοκλήρου στην ύλη του πονήματος της κυρίας Καφκούλα και αυτό έγινε διότι ο υπογράφων έκρινε πως οποιαδήποτε άλλη προσπάθεια απόδοσης του βιβλίου θα υστερούσε σε σχέση με το πρωτότυπο υλικό. Η δική μου παρέμβαση (που είχε ως αφετηρία την αίσθηση που αποκόμισα διαβάζοντάς το) περιορίστηκε στη επιλογή και σύνθεση των αποσπασμάτων, η οποία και έγινε με αποκλειστικό γνώμονα την καλύτερη δυνατή απόδοση του περιεχομένου του.